

Zelfbeschikking en veranderingsliefde

*Een driegesprek over het mensbeeld van D66 tussen
Carien Evenhuis, Hans Jeekel en Christiaan de Vries*

door Allan Varkevisser

Ik zou jullie om te beginnen willen vragen kort de eigen positie in het debat over mensbeelden neer te zetten en daarbij vooral aan te geven waarom deze discussie politiek relevant is?

Christiaan: Ieder mensbeeld oriënteert zich aan de historische bepalingen van z'n tijd. Er is niet zoiets als een universeel mensbeeld dat tot in lengte van jaren, decennia en eeuwen kan projecteren. Zij het dat er wel altijd sprake is van overlevering. Elke tijd neemt bepalingen van de vorige over en vat het in de context van de eigen tijd, maar geeft het daarmee ook weer door. Je zou kunnen zeggen dat er bepaalde rode draden zijn, maar dat deze altijd geknikt verlopen. In de tweede plaats is het zo dat er ook in de eigen tijd niet één mensbeeld is, maar dat het hier tevens contextgebonden is. Ik heb het dan over contextgebonden tot en met de zeer specifieke, geleefde context. In onze tijd is de context van instituties, van instellingen, bepalend. Zij winnen aan dominantie ten opzichte van de eigen geleefde persoonlijke cultuur. Daarmee is voortdurend sprake van een strijd tussen twee typen mensbeelden of de wijze waarop deze twee mensbeelden worden ingebracht in het vraagstuk van ordening van de samenleving. Aan de ene kant het bureaucratisch gemodificeerde mensbeeld, dat als rechtvaardiging werkt voor de regelingen die worden uitgevaardigd. En aan de andere kant staan wij zelf als burgers, die ons mensbeeld oriënteren aan de klassieke opvattingen van de voorgaande generaties en aan dat bureaucratisch gevormde beeld in onze eigen leefwereld. Er kan dus geen sprake meer zijn van één verbindend mensbeeld dat een oriëntatie biedt voor ons maatschappelijk handelen. Er is veeleer een voortdurende strijd gaande tussen datgene wat we moeten zijn en wat we zouden willen zijn, en misschien wel niet meer kunnen zijn.

D66 zou deze strijd tussen het persoonlijke en het politieke tot een politiek probleem moeten maken. De politieke vraag is dan op welke wijze burgers invloed hebben op hun directe omgeving waarin zij leven.

*Carien Evenhuis is voorzitter van het landelijk bureau leeftijdsdiscriminatie
Hans Jeekel is lid van de Tweede Kamerfractie voor D66.
Christiaan de Vries is directeur van het Wetenschappelijk Bureau van D66.*

Carien: Bij mensbeelden zou ik vooral willen kijken naar de internationalisering van onze cultuur, de toegenomen en toenemende mogelijkheden voor communicatie dankzij Internet en de andere technologieën. In cultureel opzicht treedt hierdoor een nieuwe standaardisatie op, maar tegelijkertijd ontstaan er sterke impulsen om het belang van diversiteit in te zien en te onderkennen. Het is ook niet voor niets dat je in allerlei discussies het begrip diversiteit naar boven ziet komen, vanuit het besef dat we eens moeten ophouden met het denken in gelijkheden en standaardiseren. Juist nu omdat we formele gelijkheid in termen van gelijkheid voor de wet hebben bereikt en er een sterke internationale beweging is gevormd voor het ondersteunen en handhaven van universele mensenrechten, vastgelegd in de VN-verklaringen. Hierdoor hebben we eindelijk de ruimte om normaal met elkaar om te gaan en uit respect en waardering naar de onderlinge verschillen te kijken en daar de meerwaarde van te zien. Welke betekenis heeft in dit licht dan de discussie over mensbeelden? Wordt het niet eens tijd om vooral te kijken naar hoe die mensbeelden in de verschillende culturen worden geconstrueerd en hoe ermee wordt omgegaan? Het gaat er dan om het ontwikkelen van een opener blik om naar de werkelijkheid te kijken en een nieuw zicht daarop te ontwikkelen om van daaruit de discussie over mensbeelden aan te gaan.

Hans: Ik zou toch weer ergens anders willen beginnen. Mijns inziens kent de mens van nu een aantal grote angsten, die zowel een bepalende invloed hebben op de communicatie van mensen met andere mensen, als op de communicatie in de samenleving als geheel. Mensen zijn erg bang voor hun eigen schaduw, zeg ik in navolging van de psycholoog Carl Jung, omdat de schaduw niet geïntegreerd is in hun persoonlijkheid. Heel veel dingen kunnen en mogen niet. Met de angst voor de eigen schaduw zijn mensen ook bang voor anderen. Als erflaters van de Verlichting zijn ze bovendien behept met een te rationeel wereldbeeld. De moderne mens moet dus twee typen *modus vivendi* vinden. Eén in de persoonlijke sfeer, waar mensen moeten leren omgaan met de afstand die zij ten opzichte van elkaar houden terwijl ze elkaar tegelijkertijd nodig hebben. De andere *modus vivendi* die moet worden gevonden, heeft betrekking op de bureaucratisering. Ook hier

speelt angst een rol en in het sociaal politieke veld wordt deze angst vertaald in een voortdurende poging tot stroomlijning van het sociale leven. Twee aspecten staan dan voor mij centraal: bezweringsritueel en beheersingsmoraal. Veel van wat in het sociale leven gebeurt, heeft te maken met bezweren en beheersen. Als een aantal politici aangeeft eens een echte fundamentele discussie aan te gaan, dan worden veel ambtenaren en bewindspersonen acuut nerveus. Je houdt elkaar in een beheersings- en bezwingstaal gevangen. Deze *modi vivendi* staan haaks op idealen als vrijmaking, emancipatie en zelfstandigheid. Het zijn vormen waar men redelijk mee kan leven, maar het heeft niets te maken met 'echte' emancipatie.

Carien: Wat is jouw mensbeeld dan precies, Hans? Ik kijk veel meer met bewondering en verwondering naar de wijze waarop individuele mensen zich aan de dwang van bijvoorbeeld bureaucrativering weten te onttrekken. Het gaat mij er dan niet om of mensen 'echte' emancipatie weten te bereiken, maar het gaat om het vinden van nieuwe balansen. Ik geloof heel sterk in de veranderingsliefde van mensen. Het drama is nou juist dat heel veel mensen deze liefde na verloop van tijd kwijt raken. Ze verliezen dan ook hun vindrijkheid en energie. De veranderingsliefde maakt dat het zoeken naar zelfstandigheid en vrijheid steeds maar door gaat.

Christiaan: Veranderingsliefde of veranderingszin komt volgens mij vooral voort uit de spanning tussen datgene wat jezelf representeert of meent te representeren, en de wijze waarop je symbolisch wordt benoemd in de institutionele context. Daar ligt de voortdurende drijfveer tot verandering, namelijk de mate waarin je wordt erkend en je je erkend voelt.

Carien: Ik vind dat een nogal rationele visie. Ik geloof veel meer in de krachten die door emoties worden opgewekt. Het gaat meer om Geloof, Hoop en Liefde. Dat is de drijfveer achter het handelen van mensen. Niet hun zelfbeeld of de institutionele context.

Hans: Je spreekt van Geloof, Hoop en Liefde, maar zie je daar iets van terug in de arena van de politieke besluitvorming?

Carien: De onvoorspelbaarheid van de uitkomsten van het politieke overleg kunnen alleen worden verklaard vanuit de emotie. Hoe werken mensen op een zeker moment op elkaar in met hun 'chemistry', vooroordelen, beeldvorming, etc. Dan komen daar soms ook dingen uit die je vooraf niet voor mogelijk hebt gehouden. Lubbers heeft getracht door het torentjesoverleg een beheersingsmechanisme in te voeren.

Op het moment dat het publiek meer zicht krijgt op de werkelijke gang van zaken, zowel in de politiek als bijvoorbeeld op het niveau van grote ondernemingen, komt de mythe van de beheersbaarheid, voorspelbaarheid en rationaliteit in gevaar.

Naar mijn mening groeien we naar een cultuur toe waarin we niet meer slechts naar gelijkheid hoeven te kijken, maar ook eens naar

Christiaan de Vries, Carien Evenhuis en Hans Jeeke

de verschillen tussen mensen. Het politieke ideaal van gelijkheid verschuift naar het ideaal van respect voor diversiteit. Het gaat om het vinden van een nieuw evenwicht. De complexiteit van de politiek representeert de complexiteit die in mensen zit en die in de samenleving zit. Als politicus heb je daar natuurlijk last van. Reeds bij Machiavelli tref je beschrijvingen aan van de enorme complexiteit van de politiek-maatschappelijke besluitvorming. Als je dat allemaal bij elkaar wilt brengen, dan kan dat alleen in een zeer complex systeem. Toch denk ik dat je elke keer weer moet zoeken naar de simpele grote lijnen die er in zitten. En deze moeten elke keer opnieuw worden gereconstrueerd. Wat nu de eenvoud is, is een andere dan die van 10 jaar terug en zal een andere zijn dan die van over tien jaar. Je zult elke keer weer moeite doen om de nieuwe actuele, toekomstgerichte eenvoud te vinden.

Christiaan: Het zoeken gaat niet zonder communicatie en confrontatie en ook daar ligt een taak voor de politiek. De mogelijkheid om frank en vrij te kunnen onderzoeken houdt overigens verband met de reproductie van mensbeelden. Het moraliseren van mensbeelden betekent bijvoorbeeld altijd dat er een halt wordt toegevoerd aan communicatie.

Carien: Er zijn allerlei politieke en maatschappelijke mythes, waar de politiek niet doorheen kan breken. Een daarvan is de discussie over normen en waarden en het gebrek aan samenhang in de samenleving. Alle onderzoeken laten zien dat deze zorg en onrust nergens op gebaseerd is. Het zijn ideologiseringen en projecties die een hardnekkig bestaan leiden.

Is de mondige, geïndividualiseerde burger dan ook geen mythe?

Carien: De mondige burger is een ideaal en daarmee van een andere orde. Dit ideaal is ontstaan in de periode van onmondigheid van burgers. Op een gegeven moment is de vraag naar de mondigheid van burgers niet meer interessant. Ik denk dan ook dat we tot andere begrippen moet overgaan.

Hans: De partijstukken van D66 zijn sinds 1966 doordrongen van de gedachte dat burgers heel veel leuke ideeën hebben, maar dat zij niet direct worden betrokken bij de zaken die hen aangaan. De fundamentele democratisering van het allereerste begin is langzamerhand verworpen tot het ideaal van democratisering van alle politieke organen. Maar de gedachte dat de leuke ideeën niet doorkomen, heeft jarenlang als marketingbeeld gefunctioneerd voor de partij. Burgers herkenden zich mede hierdoor ook in D66. Hoe kan je dan fatsoenlijk aankomen met de these van het achterhaald zijn van de mondige burger, die ook z'n inbreng mag geven.

Carien: De these is nu niet meer zo relevant, maar is het wel lange tijd geweest. De eenvoud van de dichotomie - mondig, onmondig - was functioneel vanaf 1966 tot midden jaren '80. Maar dat is voorbij, we moeten opnieuw kijken naar de complexiteit van de samenleving en op zoek naar het volgende verhaal van de eenvoud dat meer recht doet aan de complexiteit.

Christiaan: Naar mijn idee gaat het er thans om of mensen binnen de omgevingscontexten waarbinnen deze functioneren voldoende ruimte krijgen om hun gedachten mee te ontwikkelen met de dominante institutionele ontwikkelingen. Dat noem ik het rechtsstatelijke criterium. Een belangrijke factor daarbij is tijd en in onze hectische cultuur is tijd een schaars goed geworden. Direct daaraan verbonden is de vraag of je de ruimte hebt om communicatieve betrekkingen aan te gaan, naast de onderwerpen en beslommeringen waarmee je dagelijks werkt. Ik bedoel daarmee dat het mogelijk moet zijn in een bedrijfscontext een kwalitatief gesprek te voeren over wat men doet en waar men mee bezig is. Dit

criterium heeft te maken met het ideaal van zelfbeschikking en is nodig om het denken te kunnen mee-ontwikkelen.

Carien: Ik geloof niet dat het zo eenvoudig is, dat door aan het draadje van zelfbeschikking te trekken maatschappelijke democratie kan worden bereikt. Er gaat een groot aantal voorwaarden aan vooraf. Bijvoorbeeld het hebben van voldoende kennis en geld om onderzoek te laten doen. Voordat je van die ene specifieke persoon, bijvoorbeeld de loodgieter, bij de belanghebbende groep en organisatie bent, en van daar naar de wetenschappelijke wereld, kost veel tijd en moeite.

Hans: Welke hulpstructuren zou je dan willen aanbrengen om dat mee-ontwikkelen van gedachten over een politiek vraagstuk in de concrete context mogelijk te maken? Wat zou je als politiek daaraan kunnen doen? D66 staat thans vooral voor de mentaliteit: 'Laten we proberen op een redelijke manier samen wat te regelen'. Het aspect van de noodzaak van de betrokkenheid en de creativiteit van burgers die in onze politieke marketingteksten zit, is eigenlijk leeg geworden. Wat kan je gegeven deze situatie als politieke partij nog doen in concrete maatschappelijke contexten, zoals een bedrijf?

Carien: In dit opzicht zie je dat politieke partijen en bonden zeker actief zijn. Maar de politieke partij is een instituut dat uit de 19e eeuw stamt. Burgers oriënteren zich veel meer op one-issue bewegingen. Als je het vanuit dat standpunt bekijkt, gebeurt er de laatste 25 jaar juist ontzettend veel. Mensen bemoeien zich tegenwoordig overal tegenaan.

Christiaan: Maar wat zijn dan de politieke begrippen die daar bij horen?

Hans: Het gaat er, denk ik, om hoe toegankelijk en open de maatschappelijke organisaties zijn voor nieuwe inzichten.

Christiaan: Dat is waar, zonder openbaarheid is elke vorm van democratisering onmogelijk. Maar ik wil graag naar een materieel begrip van de rechtsstaat waarin het gaat om het feitelijk kunnen opereren in de publieke contexten. Voor mij zijn openbaarheid en feitelijke deelname uiteindelijk de enige machtsinstrumenten die je bezit als burger.

Hans: Je zult de verborgen machten moeten blootleggen, vanuit de invalshoek dat je deel moet kunnen nemen aan het verborgene. In de politiek kan veel niet worden gezegd omdat anders het evenwicht in de machtsverhoudingen verloren gaat. De macht werkt in het verborgene en stamelend, waarmee ik bedoel dat men als collectief geen besluit kan nemen. Kijk maar eens naar de besluitvormingsprocessen binnen de EU.

Carien: Hangt dat niet samen met de mythe dat men doet alsof men over alles een besluit kan nemen?

Maar als dit proces wordt gedemystificeerd, zoals in het boek 'Retour Den Haag' van Ed van Thijn, is de algemene reactie buitengemeen fel. Hoe komt dat?

Carien: De pretentie die mensen in de politiek en de politieke partijen overeind houden over de essentiële waarde die zij vervullen in de besluitvormings- en veranderingsprocessen in de samenleving komt op mij soms nogal ridicul over. Veranderingen gebeuren in individuele organisaties, door individuele mensen in specifieke contexten. Politici zitten wel belangrijk te doen en de kranten helpen daar behoorlijk aan mee.

Hans: Als je kijkt naar de politieke agenda van de Kamer, dan komen veel van die onderwerpen tot stand in een zelfstandig veld van enkele maatschappelijke organisaties, een aantal betrokken mensen en de bureaucratie. Zij bepalen de agenda. De politiek, bestaande uit de 150 Kamerleden en de politieke partijen, doet dat niet. Toch suggereren D66 en de andere partijen dat zij de politieke agenda bepalen.

Zijn er dominante mensbeelden die jullie onderscheiden binnen D66?

Christiaan: Ik meen dat er binnen D66 grofweg twee mensbeelden bestaan. Eén commercieel democratisch beeld, waarbij de burger vooral wordt gedefinieerd als een klant. De politiek wordt gezien als een markt, waarbij de politicus een soort makelaarsfunctie heeft. Maatschappelijke relaties worden daarbinnen vaak gedefinieerd en vormgegeven als contractrelaties.

Aan de andere kant heb je de mensen die denken in termen van politieke balansen en dan een verandering of een besluit zien als uitkomst van wederzijdse communicatieve relaties. Wederzijds in juridische zin en communicatief in sociale zin. Beide beelden hebben betrekking op het aanbrengen van ordening in de samenleving.

Hans: Ik zie ook de verschillen tussen deze twee. Het makelaarsdenken veronderstelt dat de hele ruimte al is vormgegeven door een meet- en regeltechniek en dat deze techniek op een handige manier moet worden toegesneden en veranderd zodat de systeemorganisatie beter - efficiënter - functioneert. Het tweede model gaat uit van veel meer ruimte voor individuele emotie, los van wat er in systemen wordt ingebracht.

Christiaan: Mijn vraag heeft ook betrekking op het machtsvraagstuk. Kan het makelaarsmodel rekening houden met de macht binnen dat veld? Het gaat mij om de vraag of er voldaan is aan de democratische vereisten in het geval van de makelaarsdemocratie. Het gaat er in feite steeds om de democratische analyse binnen het kader van bijvoorbeeld de gevolgen van de globalisering mee te ontwikkelen. Het Negentiende eeuwse instrumentarium is maar in zekere zin werkzaam.

Carien: Maar het blijft wel absoluut noodzakelijk. Je ziet alleen dat het onvoldoende is en aanvulling behoeft.

Hans: Wat zou het centrale begrip in de visie van D66 op mensbeelden kunnen zijn?

Christiaan: Voor mij is het centrale begrip deelname. Deelname is de wederzijdse publieke erkenning van de ander. Het is in de aard een rechtsstatelijk begrip.

Carien: Deelname is inderdaad een adequate uitdrukking. De gedachte is dat niemand's inbreng gemist kan worden om een goed beeld te krijgen van de samenleving, de complexiteit ervan, de problemen en de oplossingen die nodig zijn. Je moet als gemeenschap garanderen dat al die individuen ook die inbreng kunnen hebben.

Deelname is een positieve categorie. De negatieve kant ervan is uitsluiting, en over dat onderwerp hoor je maar weinig D66-ers spreken.

Carien: Ik denk ook dat uitsluiting in een of andere vorm het thema van de komende decennia is. Zoals we de afgelopen decennia hebben moeten luisteren naar het participatieverhaal, zal het de komende tien jaar over uitsluiting en diversiteit gaan. Dat is mijn voorspelling. ♦

Belangwekkende lezingen!

Het Wetenschappelijk Bureau van D66 organiseert samen met de Bestuurdervereniging een serie belangwekkende lezingen over de relatie tussen wetenschap, politiek en de toekomst onder het motto 'tussen rede en verstand'. De cyclus vindt plaats tussen april en november. Alle lezingen worden gehouden in Utrecht. Sprekers o.a.: Prof. dr H.D.C. Roscam Abbing, Prof. dr P. van Schilfgaarde, Prof. dr K.P. Goudswaard, Prof. dr W. Hafkamp, Jacob Kohnstamm en Roger van Bortel.

Zie pagina 34 voor alle informatie.